

ŠTA JE TRANZICIONA PRAVDA?

Mark Freeman¹

Izdavač: Fond za Humanitarno pravo

Tranziciona pravda je nova disciplina unutar šireg domena ljudskih prava. Njeni istorijski koreni mogu se pratiti do suđenja u Nirnbergu, i ranije. Međutim, izraz „tranziciona pravda“ nije ušao u savremeni politički leksikon sve do ranog posthladnoratovskog perioda.

Tranziciona pravda se usredsređuje na izazove sa kojima se društva u tranziciji — bilo od rata ka miru, ili od autoritarne vlasti ka demokratiji — suočavaju kada se treba boriti sa nasleđem masovnih kršenja ljudskih prava. Tranziciona pravda se kao disciplina može primeniti i u drugim kontekstima, uključujući tu i situacije kada se države sa dugotrajnom tradicijom poštovanja vladavine prava suočavaju sa vremenski udaljenim nasleđima počinjenih zločina.

Mada je svaki kontekst jedinstven, svaku političku ili postkonfliktnu tranziciju obeležava bar jedna zajednička karakteristika, a to je upravo nasleđe masovnih kršenja ljudskih prava. Ovo važi za demokratske tranzicije u južnoj Evropi tokom 1970-ih, u Latinskoj Americi tokom 1980-ih, i u istočnoj Evropi tokom 1990-ih. Isto važi i u slučaju postkonfliktnih tranzicija u Gvatemali, Sijera Leoneu i zemljama bivše Jugoslavije.

Mada tranzicioni konteksti stvaraju širok spektar moralnih, pravnih i političkih dilema, izazov suočavanja sa prošlošću je nešto zbilja neizbežno. Ovo je zbog toga što je, u ovim kontekstima, zahtev za pravdom najčešće na, ili blizu svog vrhunca, ali sposobnost da se do pravde dođe je tipično na, ili blizu sâmog dna — bilo zbog nedovoljnih kapaciteta, nedostatka političke volje, ili zbog kombinacije ovih činilaca.

Prisustvo ove dileme lako se može objasniti realnostima koje određuju većinu tranzicionih konteksta. U takvim kontekstima, često postoji delikatna ravnoteža moći koja ograničava i kapacitet i volju tranzicionih vlada da sprovedu pravdu. Često postoji problem akutne prenatrpanosti sudova, sa hiljadama žrtava i hiljadama počinilaca, što je mnogo više nego što sudski sistemi u tranzicionim kontekstima mogu da podnesu. Da bi sve bilo još gore, sâm pravni

sistem je najčešće u vrlo disfunkcionalnom stanju, pošto većina pripadnika policije, tužilaštva i sudija mogu biti isuviše slabi ili korumpirani da bi bili od koristi u ispunjavanju prava na pravdu koje imaju žrtve.

Porast kriminala je drugi zajednički problem tranzicionih situacija, i to primorava mnoge tranzicione vlade da se usredsrede na svakodnevni kriminal u datom trenutku, umesto da se fokusiraju na najgore zločine tokom prethodnog perioda represije i konflikta. Ključni dokazi o zločinima u prošlosti najčešće nedostaju ili su uništeni, što dodatno otežava sklapanje optužnica i osuđivanje. Uz sve ovo, svedoci zločina se i dalje plaše da svedoče u sudu zbog stvarnih ili zamišljenih pretnji njima ili članovima njihovih porodica. Takođe mogu postojati i legalne prepreke pravdi u obliku zakona o amnestiji, isteka rokova za žalbu, ili nedorečenosti u pozitivnom zakonodavstvu države, koje sprečavaju suđenja za određene kategorije zločina. Siromaštvo takođe može biti endemska karakteristika tranzicije, što dodatno otežava opravdavanje skupih suđenja javnosti kojoj nedostaju osnovna sredstva za ishranu ili smeštaj.

Sve ove zajedničke realnosti pomažu u objašnjavanju nesrazmere između velike potražnje i niskog kapaciteta ili volje da se zadovolji pravda. One takođe ukazuju na bar tri neposredne konsekvence, koje, uzete zajedno, služe kao intelektualna i operacionalna polazišta savremene tranzicione pravde.

---

¹ Mark Freeman je direktor kancelarije u Briselu Međunarodnog centra za tranzicionu pravdu - www.ictj.org

Prva posledica ovakve realnosti jeste garancija „nesavršene“ ili „manjkave“ pravde. Nesavršena pravda nije samo očekivana u tranzicionim kontekstima; ona je gotovo zagantovana. Na kraju krajeva, sistem kriminalnog pravosuđa je načinjen tako da se bavi zločinom kao nečim što se događa retko i u specijalnim prilikama. Ali, kada zločin postane pravilo, kao što se događa u vreme represije ili konflikta, nijedan sistem pravosuđa ne može da se izbori sa nagomilanim slučajevima, a posebno ne sistem države koja se nalazi u tranziciji.

Druga posledica je pozitivnija — naime, od skora se uvrežilo mišljenje da odgovori isključivo pravosuđa na počinjene zločine nisu dovoljni. Ma koliko da su oni važni, pravosuđe ne može samostalno da se bori sa mnogobrojnim i složenim predrasudama proisteklim iz masovnih i sistematskih kršenja ljudskih prava u prošlosti. Odgovori pravosuđa treba da budu praćeni nepravosudnim odgovorima kakve navodim u nastavku teksta.

Treća posledica ove realnosti je razumevanje činjenice da se do pravde ne može doći u političkom vakuumu, već da se ona mora uskladiti sa drugim ciljevima od javnog interesa, kao što je učvršćivanje mira i demokratije, ekonomski razvoj i osiguranje javne bezbednosti. Prema tome, mogućnost za dostizanje pravde se *povećavaju* kada postoje mir i demokratija, a *smanjuju* kada njih nema.

Kao pravna doktrina, područje tranzicione pravde vuče inspiraciju iz prelomne presude Interameričkog suda za ljudska prava iz 1988. godine, u slučaju „Velá-squez - Rodríguez protiv Hondurasa“. Prema ovoj presudi — čiju su suštinu u pravnoj praksi eksplicitno potvrdile kasnije presude Evropskog suda za ljudska prava i različiti dokumenti UN, kao što je izveštaj Generalnog sekretara „Vladavina zakona i tranzicio-na pravda u konfliktnim i postkonfliktnim društvi-ma“ iz 2004. godine — sve države imaju pet osnovnih obaveza u oblasti ljudskih prava. To su: preduzimanje koraka u sprečavanju kršenja ljudskih prava, sprovođenje ozbiljne istrage u slučajevima kada do ovakvih kršenja ljudskih prava dolazi, identifikovanje žrtava i počinitelaca kršenja ljudskih prava, određivanje adekvatne kazne za one koji su odgovorni za ova dela i obezbeđivanje reparacija za žrtve. Ove obaveze, uzete u celini, čine konciznu sintezu teoretskih osnova područja tranzicione pravde.

U praksi, ove obaveze se sprovode kroz četiri glavna mehanizma: krivično gonjenje, komisije za istinu, programi reparacija i programi za „veting“.

Krivično gonjenje je poželjno sprovoditi na nacionalnom nivou, gde ima i najviše mogućnosti da ono doprinese odvraćanju od zločina (kako specifičnom, tako i opštem) i vraćanju poverenja lokalnog stanovništva u vladavinu zakona. Krivična gonjenja se mogu vršiti i u trećim državama, uz oslanjanje na pravne principe kao što su opšta jurisdikcija, ili kroz oslanjanje na posebne obaveze iz određenih ugovora. Proteklih godina došlo je do pojave mnogih *ad hoc* međunarodnih i hibridnih kriminalnih tribunala koji se bave specifičnim državama i regionima, kao što su Ruanda, bivša Jugoslavija, Sijera Leone i Istočni Timor. Naravno, danas postoji i stalni Međunarodni krivični sud, koji treba da goni međunarodne zločine kao što su genocid, zločini protiv čovečnosti i ratni zločini, između ostalog u slučajevima kada države nisu u stanju ili ne žele to da učine.

Komisije za istinu su privremena istražna tela usredsređene na žrtve, koje su države ustanovile i ovlastile, sa primarnim ciljem da istražuju i izveštavaju o ključnim periodima kršenja ljudskih prava, kao i da predlažu form nadoknade za masovna kršenja ljudskih prava i mere sprečavanja da se ta kršenja ponove u budućnosti. Do sada je osnovan niz različitih komisija za istinu formiranih širom sveta, a najpoznatija i najneobičajenija — ostaje južnoafrička Komisija za istinu i pomirenje. Komisije za istinu koje, kao južnoafrička, održavaju javna saslušanja žrtava, izgleda da imaju posebno snažan uticaj na javno mnjenje i debate o kršenjima ljudskih prava u prošlosti. Međutim, postoji čitav niz različitih modela komisija za istinu, od kojih samo neke uključuju ovakva saslušanja.

Programi reparacija su vansudske metode čiji je pre-vashodni cilj doprinos popravljanju materijalnih i moralnih posledica kršenja ljudskih prava. Savremeni programi reparacije obično uključuju materijalnu kompenzaciju žrtava i njihovih porodica, zajedno sa privilegovanim ili posebnim pristupom određenim javnim ili privatnim službama, kao što su zdravstvena zaštita, penzija i obrazovanje. Ovakvi programi sve više uključuju i različite simboličke oblike reparacija, uključujući tu i spomenike u cilju očuvanja poštovanja i sećanja na žrtve.

Programi „vetinga“ sadrže oblik sankcija koji je komplementaran krivičnom gonjenju. Primarni cilj programa „vetinga“ jeste da transformiše javne službenike — posebno u oblastima pravosuđa i bezbednosti — iz instrumenata represije ili korupcije u instrumente javnih službi i integriteta. Standardan program „vetinga“ uključuje tri osnovne faze: registracija u programu, koja može biti obavezujuća; procena aplikacija na osnovu pruženih informacija, formulara za samoregistraciju, ili podataka dobijenih od strane verodostojnih nezavisnih izvora; i sertifikacija onih za koje se proceni da mogu da rade u određenim javnim institucijama.

Gore navedeni mehanizmi nisu jedini. U pojedinim kontekstima, građanske parnice mogu biti isto toliko važne kao i krivično gonjenje; istraživanja nacionalnih komisija za ljudska prava ili međunarodnih istražnih komisija mogu pružiti rezultate isto toliko značajne kao rezultati do kojih su došle komisije za istinu; sveobuhvatna zvanična izvinjenja nekada mogu da imaju uticaj koji je, u moralnom pogledu, jednako značajan kao i materijalna kompenzacija; a reforme ustavnog sistema i pravosuđa mogu biti isto toliko važni koliko i programi „vetinga“ za sprečavanje kršenja ljudskih prava u budućnosti. Međutim, četiri pomenuta mehanizma ostaju primarna sredstva kroz koje se trenutno sprovodi tranziciona pravda.

Na kraju krajeva, nema čarobne formule za suočavanje sa prošlošću koju su obeležila masovna i sistematska kršenja ljudskih prava. Svako društvo treba — i mora — da izabere sopstveni put. U isto vreme, tranziciona pravda nas uči da će izbori koje društvo u tranziciji mora da napravi biti daleko produktivniji u slučajevima kada su oni posledica ozbiljnog proučavanja prethodnih nacionalnih i međunarodnih iskustava. Takvo proučavanje umanjuje verovatnoću da se ponove greške koje se mogu izbeći, a čije ponavljanje društva u tranziciji ne mogu sebi priuštiti. Kao što je svojevremeno rekao filozof George Santayana: „Oni koji se ne sećaju prošlosti su osuđeni da je ponav-ljaju“. Tranziciona pravda je samo jedno među mnogim sredstvima da se ovo ponavljanje spreči.